

ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИDEMOCRACY OF THE ELECTION PROCESS IN UKRAINE:
ISSUES AND PERSPECTIVES

У статті актуалізовано потребу у виробленні дієвих механізмів проведення виборів на засадах демократії з мінімізацією ризиків порушень та з подальшим удосконаленням виборчої системи України. Проаналізовано демократичні засади виборчого процесу, зокрема відповідність виборів принципам демократії. Наведено ознаки демократичного політичного режиму, притаманних нашій державі. Наголошено на тому, що критерієм демократії є наявність чи відсутність демократичного типу політичної культури, яка передбачає сприйняття ряду цінностей демократії. Підкреслено, що в умовах демократії вибори є головною функцією політичної участі громадян, в якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень. Виявлено, що дотримання загальних принципів демократії дозволяє надати виборам дійсно демократичного характеру, а саме: обов'язковість виборів, періодичність виборів, загальність виборчого права, альтернативність вибору, рівні права кандидатів, дотримання закону при проведенні виборів на усіх стадіях, вільне волевиявлення виборців і гарантії таємниці голосування, прозорість виборів тощо. В ході аналізу з'ясовано, що організаційно-практична сторона виборчого процесу представлена виборчою процедурою. Виокремлено той факт, що виборча (передвиборча) кампанія відрізняється від виборчої процедури. В свою чергу, під виборчою кампанією розуміють дії безпосередніх учасників виборів: висування кандидатів, розробку передвиборних програм, агітацію та інші форми роботи з електоратом. Зроблено висновок, що вибори – це складна сукупність суспільних відносин, яку можна уявити у вигляді змінних у часі стадій єдиного процесу. Політична боротьба в цей період часу строго є регламентованою, щоб не допустити можливих зловживань з боку будь-яких осіб, які прагнуть влади.

Ключові слова: демократія, виборчий процес, вибори, голосування, принципи демократії, політична культура, цінності демократії.

The article actualizes the need to develop effective mechanisms for conducting elections on the basis of democracy with the minimization of risks of violations and further improvement of the electoral system of Ukraine. The democratic principles of the election process were analyzed, in particular, the compliance of the elections with the principles of democracy. The signs of a democratic political regime inherent in our state are given. It is emphasized that the criterion of democracy is the presence or absence of a democratic type of political culture, which involves the perception of a number of values of democracy. It is emphasized that in the conditions of democracy, elections are the main function of political participation of citizens, in which their influence on the formation of political institutions and the process of making political decisions is realized. It was found that the observance of the general principles of democracy makes it possible to give elections a truly democratic character, namely: mandatory elections, periodicity of elections, universality of the right to vote, alternative choice, equal rights of candidates, compliance with the law during the conduct of elections at all stages, free expression of the will of voters and guarantees voting secrets, election transparency, etc. During the analysis, it was found that the organizational and practical side of the election process is represented by the election procedure. The fact that the election (pre-election) campaign differs from the election procedure is singled out. In turn, the election campaign is understood as the actions of the direct participants in the elections: nomination of candidates, development of pre-election programs, campaigning and other forms of work with the electorate. It was concluded that elections are a complex set of social relations that can be imagined as time-varying stages of a single process. Political struggle during this period of time is strictly regulated in order to prevent possible abuses by any persons seeking power.

Key words: democracy, electoral process, elections, voting, principles of democracy, political culture, values of democracy.

УДК 324
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.5>

Григорович Л.С.

к. філос. наук,
асистент кафедри парламентаризму
Навчально-науковий інститут публічного
управління та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Кононенко П.П.

аспірант кафедри парламентаризму
Навчально-науковий інститут публічного
управління та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. У період реформування всіх сфер суспільно-політичного життя нашої країни особливої актуальності набуває проблема розробки оптимальних шляхів реалізації принципів демократії. Зокрема, це стосується виборчого процесу на всіх етапах. Актуальність дослідження визначається необхідністю розробки ефективних механізмів проведення виборів на засадах демократії з мінімізацією ризиків порушень та подальшого вдосконалення виборчої системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед ґрунтовних напрацювань щодо

виборчого процесу та засад демократії у виборчому процесі можна відмітити роботи Баранівського В.Ф. [1], Воронянського О.В. [3], Кулішенка Т.Ю. [3], Скубія І.В. [3], Горлача М.І. [4], Кременя В.Г. [4], Ільницького М.С. [5], Піча В.М. [6], Хоми Н.М. [6], Тупчійка Л.С. [8], Шляхтуна П.П. [9] тощо. Окремі напрацювання та роз'яснення щодо виборчого кодексу та процесу надаються Ключковським Ю.Б. [2]

Формулювання цілей (мети) статті. Метою цієї роботи є аналіз демократичних засад виборчого процесу, зокрема відповідність виборів принципам демократії.

Виклад основного матеріалу. Демократія в сучасній цивілізації набула статусу загальнолюдської цінності. Зміст, який вкладався в термін «демократія», змінювався в ході історичного розвитку, що надавало йому багатоаспектності. Зокрема, велике теоретичне і практичне значення має питання про критерії демократії. Загальноновизнаним і найважливішим серед них є можливість громадян брати реальну участь в управлінні, у вирішенні як державних, так і громадських справ. Суспільство не може бути демократичним, якщо його громадяни позбавлені таких можливостей.

Критерієм демократії є наявність чи відсутність демократичного типу політичної культури, що передбачає сприйняття таких цінностей, як повага до прав і свобод особистості, неприйняття насильства як засобу державної політики та форми політичної діяльності. боротьба, людяність, толерантність до інакомислення, свідомо повага і дотримання законів громадянами [2].

Особливістю України є те, що необхідно здійснити перехід від тоталітарного режиму до демократії, і, безпосередньо пов'язаний з цим, перехід від держави до ринкової економіки. Особливість цього переходу зумовила формування в сучасній Україні специфічного «змішаного» політичного режиму, який поєднує в собі ознаки всіх основних «чистих» різновидів політичних режимів.

До ознак демократичного політичного режиму, притаманних Україні, слід віднести: 1) виборність найважливіших органів політичної влади (як державної, так і громадської); 2) правова рівність громадян; гарантування прав меншості та запобігання свавіллю більшості [2; 3].

Водночас існують певні обмеження у сфері двох інших основних принципів демократичного режиму – вирішення найважливіших політичних проблем відповідно до волевиявлення більшості громадян і забезпечення широкого кола особистих, громадянських і політичних прав і свобод.

Важливою складовою політичного режиму в державі є виборча система. З одного боку, він встановлює правила формування органів влади, а з іншого – здійснює безпосередній вплив на виборчий процес. Нарешті, виборча система є одним із факторів, що визначають конфігурацію партійної системи в країні. Термін «виборча система» вживається у двох значеннях. У широкому розумінні термін «виборча система» включає всі суспільні процеси та правила, пов'язані з виборами, тоді як у вузькому розумінні виборча система – це

спосіб підрахунку голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (групами кандидатів) [5].

Вибори є основною складовою виборчих систем. Вибори є способом формування органів державної влади та наділення посадової особи волевиявленням громадян.

Крім виборів, у суспільстві існують інші способи формування органів влади: насильницьке захоплення влади (революція, переворот), успадкування влади (при монархічній формі правління), призначення на посаду вищою посадовою особою.

В умовах демократії вибори є основною функцією політичної участі громадян, у якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес прийняття політичних рішень.

До основних функцій виборів належать: артикуляція інтересів різних соціальних груп; мирне вирішення конфлікту між політичними акторами, які претендують на владу; легітимація владних структур; політична соціалізація та мобілізація громадян [7].

Усі сучасні політичні режими використовують процедуру виборів для легітимації влади, але не всі вони дозволяють відобразити справжню волю народу. Тоталітарні та авторитарні режими демонструють ситуацію, яку американські політологи Р. Таагепера та М. Шугарт визначили як «вибір без вибору». Подібна практика поширена в однопартійних тоталітарних і авторитарних системах. Але навіть системи, лише формально багатопартійні, можуть обмежувати право вибору: правляча партія допускає висунення другорядних, маловідомих кандидатів, які не можуть конкурувати з головним кандидатом, але створюють видимість альтернативного вибору; створюється привілейоване становище окремих кандидатів, які користуються перевагами у фінансуванні та доступі до ЗМІ; фальсифікація результатів голосування; запровадження різноманітних обмежень щодо висунення кандидатів (обмеження за ідеологічними орієнтаціями, расовою приналежністю кандидатів тощо) та проведення передвиборної агітації [4; 6; 8].

Дотримання загальних принципів, визаних світовою спільнотою, дозволяє надати виборам справді демократичного характеру, зокрема:

1. Обов'язковість виборів означає, що вибори є єдиним легітимним способом формування державної влади.

2. Періодичність виборів дозволяє гарантувати мінливість обраних осіб за результатами голосування.

3. Загальність виборчого права. Цей принцип означає, що всі громадяни, які досягли віку соціальної та політичної дієздатності, незалежно від статі, раси, національності, соціального становища, релігійних і політичних переконань мають право обирати (активне право обирати) і бути обраними (пасивне право голосу) в органах влади. Вік настання соціально-політичної дієздатності визначається законом. У більшості штатів громадяни отримують виборчі права з вісімнадцятирічного віку. Це своєрідне обмеження принципу загальності виборчого права – цензу. Є й інші засудження, які обмежують право голосу (особливо пасивного) додатковими умовами [1].

Виборцем або кандидатом може бути тільки особа, яка проживає в даному населеному пункті (країні) не менше встановленого законом строку. Цензура на громадянство поширює пасивне виборче право тільки на громадян за походженням. Віковий ценз для здійснення пасивного виборчого права, як правило, становить понад двадцять років.

В Україні кандидатом на пост президента може бути громадянин, не молодший тридцяти п'яти років, а депутатом Верховної Ради України – не молодший двадцяти одного року.

Майновий ценз – володіння майном або фіксованим доходом. У сучасному світі така кваліфікація рідко зустрічається у відкритій формі. Часто для реєстрації від кандидата вимагається внести майнову заставу.

Гендерна цензура, що обмежує участь жінок у виборах, зберігається в деяких мусульманських країнах, наприклад, в Саудівській Аравії, Кувейті, Йорданії.

У деяких країнах існує вимога грамотності, де для отримання права голосу потрібен сертифікат про освіту. В інших країнах для неписьменних запроваджується спеціальна спрощена система голосування.

Моральна кваліфікація встановлює певні моральні вимоги до виборця, наприклад, заборона брати участь у виборах особам, позбавленим батьківських прав, які відбувають покарання за вироком суду. У різних країнах також встановлені інші додаткові податки.

Принцип загального виборчого права утверджувався в міру того, як процеси демократизації пом'якшували кваліфікаційні обмеження. Наприклад, спочатку виборчі права надавалися дорослим, багатим і освіченим чоловікам [7].

4. Альтернативний вибір передбачає наявність двох або більше претендентів на владу та конкуренцію між ними. Немає сенсу проводити вибори з одним кандидатом, однак і при видимих альтернативних виборах ця умова може

бути не виконана. Наприклад, один кандидат фактично претендує на владу, а інші запрошуються ним для створення демократичного оточення. Справді вільні та чесні вибори вимагають надання всім кандидатам реальних можливостей представити свої програми [6; 8].

Це означає:

- рівна кількість голосів для всіх виборців. Найчастіше ця вимога виражається у формулі «Одна особа – один голос». У деяких країнах кожен виборець може мати кілька голосів, що пояснюється використанням змішаної системи голосування;

- однакова кількість депутатів обирається від однакової кількості виборців, що вимагає утворення округів приблизно однакової кількості. У цьому випадку голоси виборців мають однакову «вагу».

Не завжди дотримується принцип рівності виборців. Наприклад, в даний час в деяких державах допускаються відхилення від принципу рівності виборців, щоб гарантувати представництво таких груп суспільства, які в іншому випадку взагалі не змогли б отримати місця в представницьких органах (етнічні меншини, жінки) [1].

Відомі й інші способи порушення цього принципу:

- нерівномірність нумерації виборчих округів. При використанні мажоритарної виборчої системи така ситуація означає, що «вага» виборців неоднакова. Рівень представництва виборців у невеликих округах буде вищим, ніж у більш густонаселених округах. Щоб уникнути такого законодавства, більшість країн встановлюють граничні норми відхилення кількості виборців в округах;

- маніпуляції з визначенням географічних меж районів. Така практика дозволяє будь-яким політичним силам за допомогою підконтрольних виборчих комісій збирати голоси своїх опонентів в одних округах і забезпечувати перевагу «своїх» кандидатів в інших;

- надання певним групам громадян додаткових голосів (подібну практику можна спостерігати на ранніх етапах процесу демократизації однопартійних тоталітарних чи авторитарних режимів, коли правляча еліта намагається зберегти контроль над законодавчим органом) [9].

5. Рівність прав кандидатів дозволяє реалізувати пасивне виборче право громадянина. Усі кандидати повинні мати однакові можливості для висунання, агітації, доступу до ЗМІ. Виходячи з цього, законодавство багатьох країн передбачає обмеження витрат на вибори та розміру приватних пожертвувань у фонд кандидатів, часткове державне фінансу-

вання виборчої кампанії зареєстрованих учасників. Використання такої практики переслідує й іншу мету – обмеження лобіювання щодо політичних партій (кандидатів), які перемогли, з боку дотаційних груп. Держава зобов'язується фінансувати або всіх зареєстрованих кандидатів, або тих, хто має певний рівень суспільної підтримки.

6. Дотримання законності під час виборів на всіх етапах.

7. Вільне волевиявлення виборців і гарантії таємниці голосування. Таємниця голосування необхідна для того, щоб уникнути можливого переслідування виборців з боку державних органів та громадських об'єднань за політичними мотивами. Крім того, громадянин має право не йти на вибори (принцип добровільності голосування). Таким чином він висловлює своє ставлення до політичних процесів, яке визначається словом абсентеїзм. Прогули стали досить частим явищем. Однак це негативно впливає на політичне життя, оскільки вибори, на які прийшла меншість виборців, не відображають реальної політичної картини. Перемогти може не та партія, програму якої підтримує більшість суспільства, а та, яка за рахунок партійної дисципліни зуміла забезпечити явку своїх нечисленних прихильників. Абсентеїзм має ще один негативний момент – за низької явки виборців вибори можуть бути визнані такими, що не відбулися. У цьому випадку призначаються нові вибори, що значно збільшує витрати на організацію виборів. Для боротьби з абсентеїзмом у деяких країнах (Австралія, Бельгія, Італія, Греція) запроваджено інститут обов'язкової участі у виборах, застосовуються штрафи та позбавлення водійських прав на певний термін. У Туреччині передбачено позбавлення волі на певний термін. Таємниця голосування забезпечується спеціальними засобами: відсутністю нумерації (виняток – Індія), однорідністю всіх бюлетенів та їх заповненням в ізольованих кабінах [4; 5; 7].

8. Прозорість виборів дозволяє забезпечити відкритість виборів і довіру до них. Цей принцип реалізується у наданні громадськості права спостерігати за виборчим процесом через інститут спостерігачів (у тому числі міжнародних) та ЗМІ, а також права знати, від кого і звідки кандидати та партії отримують гроші та скільки витрачено на виборчу кампанію.

Вибори – це складна сукупність суспільних відносин, які можна уявити як змінні в часі етапи єдиного процесу. Політична боротьба в цей період суворо регламентована, щоб запобігти зловживанням з боку тих, хто домагається влади.

Організаційно-практична сторона виборчого процесу представлена процедурою виборів – це заходи держави щодо організації та проведення виборів. Від виборчої процедури слід відрізнити виборчу (передвиборчу) агітацію, під якою розуміють дії безпосередніх учасників виборів: висування кандидатів, розробку передвиборчих програм, агітацію та інші форми роботи з виборцями [3].

Існує кілька етапів виборчого процесу [2]:

1. Визначення дати виборів. Дату виборів призначає уповноважений орган (наприклад, президент, прем'єр-міністр) відповідно до законодавства країни. У деяких країнах дата виборів прямо вказана в Конституції або в законі.

2. Реєстрація виборців.

У сучасній практиці використовується кілька форм реєстрації:

- обов'язковість (Україна), яка означає, що держава сама складає списки виборців за ознаками їх проживання на певній території; добровільний (США), який передбачає, що виборці повинні зареєструватися на виборчій дільниці. Політологи вважають, що така практика негативно впливає на виборчу активність.

3. Утворення виборчих округів і виборчих дільниць.

4. Створення виборчих органів. Для організаційного керівництва виборчим процесом, як правило, створюються центральний виборчий орган, територіальні (окружні) виборчі органи, дільничні комісії.

5. Висування кандидатів, формування партійних списків. На цьому етапі визначається коло осіб, з яких будуть обрані президент, сенатори, депутати.

6. Реєстрація кандидатів і списків партій.

7. Передвиборна агітація зареєстрованих кандидатів. Воно включає роботу кандидатів (партій) і груп з переконання виборців у необхідності голосувати за даного кандидата або активну підтримку свого партійного списку [3; 4; 5].

Проведення сучасних виборчих кампаній особливо вимагає проведення спеціальних досліджень у сфері політичного маркетингу, що дозволяє визначити програми кандидатів, орієнтовані на різні групи виборців, а також вибудувати певні іміджеві стратегії. Щоб переконати виборців у достоїнствах кандидатів і перевагах їхніх програм, використовуються різні засоби: реклама в ЗМІ, основна увага приділяється телебаченню (політологи вважають, що 70% іміджу створюється за допомогою ТБ); агітаційна кампанія «від дверей до дверей», яка передбачає безпосередню роботу активістів кандидата з виборцями за місцем

проживання; зустрічі кандидатів з виборцями; агітація листівок і плакатів, графіті; проведення різноманітних заходів (митингів, шоу, розповсюдження партійної символіки тощо). Використовуються й інші методи реклами політиків і партій [8].

Проведення виборчої кампанії потребує значних коштів, які надходять за рахунок добровільних пожертвувань, що виділяються партіями та частково державою.

Проведення процедури голосування. Сам термін «голосування» прийшов із стародавньої Спарти, де вищий орган влади формувався під час загальних зборів загальними вигуками, причому обраним вважався той спартанець, якого викрикували голосніше. Ця практика прийняття рішень має іншу назву – «аккламація».

Сучасне голосування відбувається різними способами: підняттям рук (у малих населених пунктах під час виборів органів місцевого самоврядування); найпоширеніший спосіб – на паперових бюлетенях, коли навпроти прізвища кандидата, якого обирають, ставиться певний знак; з використанням електронних машин натисканням кнопок або важелів [6].

У більшості країн виборець голосує безпосередньо за кандидата (прямі вибори). У деяких країнах використовуються непрямі вибори. Тобто громадяни спочатку обирають проміжні органи (колегії виборців), які потім обирають кандидата, за якого їм довірено голосувати як громадянам.

Висновки. Демократія в сучасній цивілізації набула статусу загальнолюдської цінності. Критерієм демократизму є наявність чи відсутність демократичного типу політичної культури, що передбачає сприйняття таких цінностей. Серед ознак демократичного політичного режиму, притаманних Україні, були такі: виборність найважливіших органів політичної влади; правова рівність громадян; гарантування прав меншості та недопущення сваволі більшості. Вибори є основною складовою виборчих систем, тобто способом формування органів державної влади та наділення посадової особи волевиявленням громадян. В умовах демо-

кратії вибори є основною функцією політичної участі громадян, у якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес прийняття політичних рішень. Дотримання загальних принципів дає змогу надати виборам справді демократичного характеру, а саме: обов'язковість виборів, періодичність виборів, загальність виборчого права, альтернативність вибору, рівність прав кандидатів, дотримання законності під час виборів на всіх етапах, вільне волевиявлення виборців і гарантії таємниці голосування, гласності виборів. Організаційно-практична сторона виборчого процесу представлена процедурою виборів – заходами держави щодо організації та проведення виборів. Виборча (передвиборча) агітація відрізняється від виборчої процедури, під якою розуміються дії безпосередніх учасників виборів: висування кандидатів, розробка передвиборчих програм, агітація та інші форми роботи з виборцями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранівський В.Ф. Політологія : підручник. Київ : Національна академія управління, 2016 р. 236 с.
2. Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ : К.І.С., 2021. 768 с.
3. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія : підручник. Харків : ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. 180 с.
4. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику : підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.). Київ: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
5. Ільницький М.С. Теоретико-правові засади виборчого процесу. *Європейські перспективи*. № 2, 2018. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11455/Teoretyko_ppravovi_llnytskyi_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія : підручник для студ. вищ. закладів освіти. 5-те вид., стер. Л. : Новий Світ-2000, 2008. 304 с.
7. Томахів В. Політологія : навч. посіб. / Вид. 3-є, доповнене. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 244 с.
8. Тупчієнко Л.С. Політологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 268 с.
9. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.